

МЕРЕЊЕ СИРОМАШТВА – теоријски концепти, стање и препоруке за Републику Србију

Мај 2014.

СТУДИЈА: МЕРЕЊЕ СИРОМАШТВА – ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ, СТАЊЕ И ПРЕПОРУКЕ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Издавач:

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва
Влада Републике Србије

Ауторка:

проф. др Гордана Матковић

Уредник:

Жарко Шундерић

Лектура:

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва

Дизајн и припрема:

Виолета Ђокић

ВЛАДА
РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ

ТИМ
ЗА СОЦИЈАЛНО УКЉУЧИВАЊЕ
И СМАЊЕЊЕ СИРОМАШТВА

Centar za
socijalnu politiku

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC**

ПОДРШКА: Израда публикације омогућена је
средствима Швајцарске агенције за развој и сарадњу
у оквиру пројекта „Подршка унапређењу процеса
социјалног укључивања у Републици Србији“.

НАПОМЕНА: Ова публикација не представља званичан став Владе Републике Србије.
Искључиву одговорност за садржај и информације које се налазе у публикацији носе
аутори текста. Сви појмови употребљени у извештају у мушком граматичком роду
обухватају мушки и женски род лица на која се односе.

СКРАЋЕНИЦЕ	
АЖС	Анкета о животном стандарду
АПД	Анкета о потрошњи домаћинства
AROPE индикатор	Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености
БДП	Бруто друштвени производ
EUROSTAT	Европска статистика
MISSOC secretariat	Mutual Information System on Social Protection/Заједнички информациони систем социјалне заштите
NIBUD	National Institute for Family Finance Information/Национални холандски институт за финансијске информације о породици
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development/Организација за економску сарадњу и развој
PPP	Purchasing power parity/Паритет куповне моћи
SILC/EUSILC	Survey on Income and Living Conditions/Анкета о приходима и условима живота

САДРЖАЈ

Садржај.....	4
Предговор.....	5
I УВОД.....	6
II ПОЈАМ И МЕРЕЊЕ СИРОМАШТВА.....	9
Апсолутно и екстремно сиромаштво.....	9
Релативно сиромаштво.....	13
Материјална депривација.....	17
Субјективно сиромаштво.....	19
Сиромаштво по административним (законским) критеријумима.....	22
III ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРАЋЕЊЕ СИРОМАШТВА У СРБИЈИ.....	26
ЗАКЉУЧЦИ.....	30
Литература.....	32

ПРЕДГОВОР

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије у сарадњи са Центром за социјалне политике и Центром за либерално-демократске студије крајем 2013. године започео је свеобухватан пројекат под називом „Апсолутно сиромаштво и трендови у мерењу сиромаштва у Републици Србији”. Пројекат је настао као одговор на непостојање званичних података о апсолутном сиромаштву након 2010. године, али и на потребу за разумевањем нових трендова у мерењу сиромаштва и њиховог утицаја на Републику Србију.

Пројекат се састоји из две компоненте: прва (чији је садржај у наставку) има за циљ да детаљније размотри опције за праћење сиромаштва и препоручи мере за његово даље праћење у Републици Србији, а циљ друге компоненте је да прикаже детаљан профил сиромаштва у периоду 2011-2013. године и тиме надомести постојећи јаз у подацима.

Све до 2010. године сиромаштво у Србији се пратило у оквиру концепта апсолутног сиромаштва, да би се у *Првом извештају о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва* по први пут применио концепт релативног сиромаштва и мерење на основу индикатора ЕУ. Подаци о апсолутном сиромаштву по потрошњи су последњи пут званично објављени 2010. године и од тада се више не прате у оквиру званичне статистике упркос чињеници да су уврштени међу национално специфичне показатеље финансијског сиромаштва (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Републички завод за статистику, 2010, 19).

Студија која следи има два циља. Први, да прикаже различите појмове, концепте и начине мерења сиромаштва, и други, да размотри опције и сугерише мере за даље праћење сиромаштва у Републици Србији.

I УВОД

Процењује се да је пре само 200 година 84% светског становништва било сиромашно према мерилу које је у складу са линијом сиромаштва од 1 \$ дневно. У то време се сиромаштво у Европи поистовећивало са непоседовањем имовине, јер је то нужно значило да опстанак и преживљавање зависе једино од могућности да се обезбеди посао (Ravallion, 2013, 7-8). Када није било посла ширили су се криминал и прошња, па сиромаштво почиње да се перципира као социјална патологија. За разлику од средњег века, када је преовладавао релативно толерантан став према сиромашнима који су били део божијег поретка и самим тим нису били одговорни за свој положај, када су се одрицање од овоземаљских добара и добровољно сиромаштво сматрале као највеће врлине, а помоћ убогим као дужност, током 16 -18. века уврежило се схватање да је сиромаштво последица лењости и лична одговорност појединца (Hanson, 1997, 192) (Gordon, 1988, 308). На опште друштвеном плану меркантилизам је, као преовлађујућа економска филозофија, подразумевао став да је сиромаштво предуслов за економски раст, јер „глад мотивише људе да раде“, а одговарајућа понуда јефтине радне снаге је била есенцијална за извоз, па самим тим и за развој (Ravallion, 2013, 8-9).

Сиромаштво се данас најчешће сагледава као мултидимензионални концепт. Димензије које су идентификоване као значајне за разумевање и концептуализацију појма сиромаштва су материјални стандард (доходак, потрошња и имовина), здравље, образовање, активности појединца (укључујући и рад), политички утицај, социјални контакти и везе, животна средина и несигурност (економска и физичка) (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, 14). Мултидимензионалност се јасно огледа и у свеобухватним званичним дефиницијама које су прихватиле Европска унија и Уједињене нације.

Европска дефиниција сиромаштва је по први пут усаглашена 1975. године и сматра се званичном дефиницијом коју користи Европска унија: „Појединци су сиромашни ако су њихов доходак и ресурси у тој мери неадекватни да им не омогућавају да остваре животни стандард који се сматра као прихватљив у друштвима у којима живе. Услед сиромаштва могућа је вишеструка угроженост која се одражава кроз незапосленост, низак доходак, неадекватне стамбене услове, неадекватну здравствену заштиту и баријере за доживотно учење, културу, спорт и рекреацију. Сиромашни су често искључени и маргинализовани и не учествују у активностима (економским, социјалним и културним) које представљају норму за друге, а често им није омогућен ни приступ фундаменталним правима” (Council of European Union, 2004, 8).

Свеопште сиромаштво се у копенхагенској декларацији Уједињених нација о друштвеном развоју дефинише као „недовољан доходак и средства за одрживо преживљавање; глад и неухрањеност; лоше здравствено стање; ограничена доступност другим основним услугама; повећани морбидитет и морталитет услед болести; неадекватни стамбени услови и бескућништво; несигурно животно окружење и социјална дискриминација и искљученост. Свеопште сиромаштво такође карактерише и недовољна партиципација у доношењу одлука и неучествовање у грађанском, социјалном и културном животу”. Апсолутно сиромаштво је пак дефинисано као „стање које карактерише изразита депривација у погледу задовољења основних људских потреба, укључујући исхрану, чисту пијаћу воду, санитарне услове, здравство, становање, образовање и информисање. Оно зависи не само оддохотка већ и од приступа услугама” (UN, 1995, 57).

Један од најширих приступа поимању сиромаштва у академском свету приписује се нобеловцу Амартији Сену, који сматра да при сагледавању животног стандарда фокус не

треба да буде на изобилју, већ на ономе што појединац успева да ради или да буде, какав живот може да води са расположивим средствима (Sen, 1985, 34) (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, 143). „Оно што је важно у Сеновом моделу није да ли неко поседује ауто, магарца или бицикл, него да ли је у стању да стигне тамо где треба да оде” (Braithwaite & Mont, 2008, 14). Ако се сиромаштво схвата као сиромашно живљење (Sen, 2000, 3), Сенов модел „функционисања и могућности” представља велики изазов за мерење сиромаштва и квалитета живота. Ипак, како се тврди у *Извештају комисије за мерење економског учинка и друштвеног прогреса* (познатој као Стиглиц, Сен, Фитуси комисији), „иако се већина расположивих података односи на функционисање (опис појединачних стања), а не на могућности (тј. на сет могућности које су на располагању сваком појединцу), много је података из домена функционисања (као што су они који се тичу здравља и образовања) који истовремено детерминишу и могућности (путовања, партиципације, кретања)” (Stiglitz, Sen & Fitoussi, 2009, 153). На основама Сеновог модела функционисања и могућности израђена су два композитна индекса за мерење друштвеног сиромаштва: *Индекс хуманог развоја* (који комбинује три индикатора у три димензије- доходној, здравственој и образовној) и *Мултидимензионални индекс сиромаштва* (са десет индикатора у три димензије - образовање, здравље и животни стандард).

Сагледавање животног стандарда појединаца се углавном и даље усресређује само на материјалну димензију и на њено мерење, превасходно у оквиру концепта апсолутног и/или релативног сиромаштва. Апсолутно сиромаштво представља немогућност да се задовоље базичне, минималне потребе, док релативно сиромаштво подразумева немогућност да се оствари животни стандард који је одговарајући у односу на друштво у коме појединац живи.

Упркос честим сукобљавањима између заступника једног и другог концепта могуће је размишљати и у правцу да се и базичне потребе формулишу у контексту неког одређеног друштва, одражавајући модел потрошње који је различит на различитом нивоу развоја (Atkinson et al., 2002, 30). Овај модел има и јасну временску димензију или, како је у том погледу почетком шездесетих година у одбрану свог концепта линије сиромаштва у Америци указала Моли Оршински „оно што је јуче било луксуз данас је нужна потреба” (Orshansky, 1965, 5). Пошто је линија дефинисана према моделима стварне потрошње, она је назива и „релативно апсолутном мером сиромаштва”, јер одражава стандард целокупне популације, а не само најсиромашнијих (Fisher, 1992, 6).

Подаци потврђују да је национални праг апсолутног сиромаштва у земљама са вишим стандардом виши - то значи да су линије сиромаштва у друштвеном и културном смислу свакако „национално специфичне” и да су у свим земљама, сем у најсиромашнијим, изнад психолошког минимума чистог преживљавања (Ravallion, 2010, 12).

У контексту свог модела Сен сматра да сагледавање могућности које су релевантне за минималан стандард (да неко не буде гладан, на пример) треба да се дефинишу увек на исти начин, у апсолутном смислу, дакле независно од нивоа развоја; материјална средства која су потребна да би се те могућности оствариле веома су различита, зависе од бројних фактора и релативно су виша у богатијим него у сиромашнијим друштвима. „Достизање истог апсолутног нивоа могућности може да подразумева да је потребан релативно знатно виши доходак (и потрошња)” (Sen, 1998, 299).

Као комплементаран развија се и концепт субјективног сиромаштва, који подразумева индивидуалну процену сопственог материјалног положаја. Упркос скептицизму који прати коришћење субјективних података постоје и уверења да они могу да обезбеде релевантне информације о благостању које се не могу добити на стандардан начин-на основу објективних података (Ravallion, 2011, 15).

Пошто је и материјално сиромаштво сложен феномен, различите мере омогућавају да се његове размере и структура сагледају из различите перспективе. Тако мере могу да буду објективне (мерење по доходу и потрошњи) и субјективне, када се узима у обзир перцепција појединца о његовом материјалном стању. Према другачијој подели мере могу да буду индиректне, као што је мерење сиромаштва по доходу, када се заправо на основу

примања процењује какав би нечији стандард могао да буде, а не какав је он заиста. Директне мере, са друге стране, омогућавају процену материјалног положаја на основу потрошње или на основу индикатора који су високо корелирани са сиромаштвом, као што су, на пример, изузетно неповољни и неадекватни стамбени услови. Најзад, мере могу да буду монетарне (доходак) и немонетарне (индикатори материјалне депривације). Суштински различите мере које се користе за мерење материјалног стандарда и материјалне димензије сиромаштва су комплементарне - као што нечији животни стандард може да буде релативно низак упркос високим примањима ако се она троше на лекове, тако је могуће и да нечија потрошња буде ниска и у условима релативно пристојног дохотка, услед штедње или због издржавања сродника који живе у одвојеном домаћинству. Субјективне и немонетарне мере могу пак да открију неке аспекте материјалне депривације који се теже уочавају на основу објективних индикатора.

Појмовно одређење и мерење сиромаштва су значајни ради сагледавања размера и узрока угрожености, али и ради формулисања мера социјалне и економске политике и мерења њихових ефеката.

II ПОЈАМ И МЕРЕЊЕ СИРОМАШТВА

Апсолутно и екстремно сиромаштво

Апсолутно сиромаштво подразумева немогућност да се задовоље основне, базичне, минималне потребе. „Сиромаштво на крају ипак мора бити схваћено као апсолутни појам”. „Ако постоји глад и изгладњивање, без обзира на то како слика изгледа релативно, у питању је сиромаштво” (Sen, 1983, 153; 159) .

Историјски посматрано, ово је концепт који је најраније настао, а у оквиру кога се сиромаштво пре свега везивало за немогућност одржања голе егзистенције. Још у другој половини 19. века у Енглеској су се појавиле детаљне студије о сиромаштву, међу којима је вероватно најважнији рад о положају радничке класе у Јорку 1899. године (Rowntree, 1902). Базирајући се на прикупљеним подацима за све радничке породице о њиховом саставу, занимању чланова домаћинства и дохотку, а за један број и о потрошњи, студија је покушала да сагледа распрострањеност, дубину и природу сиромаштва. На бази анкете процењени су различити минимални нутриционистички износи калорија довољни за преживљавање који су, заједно са другим минималним потребама, уз помоћ минималних цена претворени у новчане износе и дефинисани као линије сиромаштва, које су се разликовале за породице различите величине и састава. Породице чије су укупне наднице биле недовољне да покрију потрошштине неопходне макар за одржање физичких способности сврстане су међу део популације који живи испод линије - у условима „примарног сиромаштва”. Уколико је доходак био „довољан”, а трошкови, оправдани и неоправдани, били већи, сматрало се да породица живи у „секундарном сиромаштву”. Иако налази показују да непосредни узроци примарног сиромаштва могу бити смрт или онеспособљеност мушке главе породице или пак велики број деце, најважнији појединачни основни проблем је заправо био у веома ниским надницама (Rowntree, 1902, 121).

Ослањајући се, између осталог, и на каснија истраживања сиромаштва Раунтрија, Бевериџ је у свом извештају дефинисао износе за социјална давања, која су уведена након рата, са циљем да обезбеде минимум социјалне сигурности за британске грађане (Townsend, 1979, 32). И данас су социјална давања типа крајње сигурносне мреже највећег броја европских земаља базирана на индикаторима минималног нивоа потребног за преживљавање (World Bank, 2013, 15).

Званичне линије сиромаштва америчке владе за домаћинства различите величине и састава установљене су још током раних шездесетих година и базирају се такође на концепту апсолутног сиромаштва¹. Поједностављено, праг сиромаштва за поједине типове домаћинства је успостављен тако што је износ минималног буџета за храну увећан за три пута на основу претпостављене структуре расхода просечне породице (Fisher, 1992). Ове линије се користе за статистичке и, у модификованом облику, за административне потребе, а усклађују се до данашњих дана само за износ инфлације.

Бавећи се питањима сиромаштва у неразвијеним и мање развијеним земљама, и Светска банка дефинише апсолутно сиромаштво као немогућност да се оствари минимални животни стандард (World Bank, 1990, 25)², а за процене користи

¹ <http://aspe.hhs.gov/poverty/13poverty.cfm>

² Претходни извештај из 1980. године под апсолутним сиромаштвом подразумева услове живота

методологију „трошкова базичних потреба” сличну оној која је примењена у истраживању сиромаштва у Јорку пре једног века (World Bank, 2001, 16-17)³. За земље у развоју најзначајнија компонента линије сиромаштва су расходи за храну који су довољни да се задовоље препоручене калоријске потребе. На ове расходе се онда додају и расходи за друге минималне потребе (Ravallion, 1992, 26).

Најважнији индикатори у оквиру овог концепта, који нису ексклузивно везани само за апсолутно сиромаштво, су стопа сиромаштва, јаз сиромаштва и дубина сиромаштва⁴.

Стопа сиромаштва показује удео појединаца у друштву који не могу да задовоље основне потребе и чији је доходак/потрошња испод прага (линије) сиромаштва. Линија апсолутног сиромаштва се у основи утврђује на основу нутриционистичког минимума и структуре потрошње најсиромашнијих домаћинстава. Уобичајено, линија се у одређеном временском тренутку фиксира и индексира са индексом потрошачких цена.

Међутим, на основу стопе сиромаштва не може да се сагледа колико су појединци сиромашни, тј. колика је дубина сиромаштва. Да би се она сагледала користи се индикатор *јаз сиромаштва*.

Јаз (дубина) сиромаштва показује колико је потрошња/доходак сиромашних удаљен од линије сиромаштва. Укупан дефицит (јаз) индицира колика су средства потребна да би се, у условима савршене таргетираности, свима који су сиромашни потрошња/доходак подигли на ниво прага сиромаштва.

Оштрина сиромаштва (јаз сиромаштва на квадрат) као трећи индикатор узима у обзир не само удаљеност од линије сиромаштва, већ и неједнакост међу сиромашнима, додељујући већи пондер оним домаћинствима која су удаљенија од линије.

Апсолутно сиромаштво се најчешће мери по потрошњи (Ravallion, 1992, 7). Извори података су *Анкета о потрошњи домаћинстава (АПД)*⁵ и *Анкета о животном стандарду (АЖС)*.

Према подацима за 2012. годину стопа сиромаштва по потрошњи у Србији је износила 8,8% укупне популације, док су дубина и оштрина сиромаштва износиле 1,9% и 0,7% линије сиромаштва, респективно. Укупан број сиромашних је достигао приближно 642 хиљаде.

Екстремно сиромаштво се у оквиру овог концепта дефинише у односу на тзв. линију хране, па се екстремно сиромашнима сматрају сви појединци који не могу да задовоље ни основне потребе за храном (Републички завод за статистику, 2008, 180).

Појам екстремног сиромаштва се у свету користи и да означи сиромашне који према критеријумима најсиромашнијих земаља остварују доходак/потрошњу мању од 1,25 PPP \$ дневно.

које до те мере карактеришу неухрањеност, неписменост и болест да је то испод сваког поимања људског достојанства (World Bank, 1980, 30).

³ <http://www.un.org/esa/socdev/wssd/text-version/agreements/poach2.htm>

⁴ Детаљније о методологији рачунања и дефиницији индикатора видети на пример (Републички завод за статистику, 2008) и сајт Светске банке.
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTPA/0,,contentMDK:20242881~isCURL:Y~menuPK:492130~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:430367,00.html>

⁵ Анкета о потрошњи домаћинства је генерички појам и заправо обухвата широку групу анкета различитих назива као што су: анкета породичне потрошње, анкета о расходима и потрошњи или анкета о приходима и расходима домаћинства. Свим овим анкетама је заједничко да настоје да сагледају најважније елементе свакодневних буџета (Pettersson, 2005, 12).

Апсолутно сиромаштво се у ЕУ сматра, али и назива екстремним видом сиромаштва, коме су у најразвијенијим европским земљама изложени само поједини сегменти популације, као на пример бескућници. Према тврдњама Бредшо и Мејхју (2010, 22) Европска комисија користи израз *екстремно сиромаштво* „јер се појам апсолутног сиромаштва не преводи добро на друге ЕУ језике”. Поједини истраживачи екстремно сиромаштво препознају пре свега у случају када је у питању изразито и дуготрајно, перзистентно сиромаштво (Adelman, Middleton & Ashworth, 2003) (Bradshaw & Mayhew, 2010, 68).

У оквиру пројекта Европске комисије о опцијама за мерење екстремног сиромаштва предложено је да се екстремно сиромашним сматрају или појединци који су угрожени према (ревидираним) индикаторима материјалне депривације (видети део о материјалној депривацији) или они који су истовремено и материјално депривирани и са дохотком који је нижи од прага одређеног на основу буџетског стандарда (видети у наставку део о референтном буџету) (Bradshaw & Mayhew, 2010, 70).

Критике концепта апсолутног сиромаштва су бројне почевши од тога да се оно не рачуна на основу минималних потреба, већ се праг успоставља на основу потрошње најсиромашнијих (Townsend, 1979, 34, 42), да је у питању ограничен и поједностављен концепт, па до довођења у питање валидности нутриционистичког минимума базираног на калоријама, поготово када су у питању деца (Pemberton, Gordon, & Nandy, 2012, 24). Истиче се и једнодимензионалност концепта који се у основи фокусира на материјално благостање, те занемарује нефинансијске аспекте сиромаштва (Townsend, 2006, 5). Замерка је и да се потребе своде само на физичко одржање егзистенције, а не и на задовољење друштвених потреба. „Филозофски гледано, идеја апсолутне линије сиромаштва потиче из времена када је било природно размишљати у оквирима преживљавања; сада се може тврдити да је то беспредметно, бар у богатијим земљама где људи живе знатно изнад нивоа задовољења основних животних потреба и где се појам немаштине примењује на емотивне и културне, али и на физичке стандарде” (Bagg, 2012, 109). У основи највећи део критика се може повезати са питањем релевантности концепта апсолутног сиромаштва за најразвијеније земље.

Поред методе „трошкова базичних потреба” апсолутно сиромаштво се мери и на основу референтног (стандардног) буџета, као и на бази линија социјалних давања (видети део о сиромаштву по административним критеријумима) (Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 12).

Референтни буџет (који се још назива и стандардни буџет, егземпларни буџет и буџетски стандард) показује колики треба да буде породични буџет за одређени ниво животног стандарда⁶. Он садржи листу добара и услуга које су потребне породицама дате величине и састава, уз процењене месечне или годишње трошкове. Референтни буџет може да се израђује за ниво минималног дохотка (основна корпа), али и за виши ниво дохотка (NIBUD, 2009).

Референтни буџет се најчешће базира на нормативним, експертским проценама и на стварној потрошњи утврђеној путем анкете. Међутим, један број земаља је прихватио британску консензуалну методологију израде буџета која се више заснива на мишљењу фокус група о садржају корпе него на експертским проценама.

У појединим земљама референтни буџети се користе за успостављање званичне линије сиромаштва, за дефинисање законског прага за додељивање новчане социјалне помоћи, за процену адекватности шема гарантованог минималног

⁶ Примери референтних буџета за поједине земље могу се видети на сајту <http://www.referencebudgets.eu/budgets/>

дохотка и/или за одређивање минималног доходног стандарда⁷ (Hirsch, 2013) (Bradshaw & Mayhew, 2010, 53) (Oases, 2010, 10) (NIBUD, 2009, 44). Референтни буџети могу да служе и за процену ефеката појединих мера практичних политика - у свим земљама у којима се израђују имају улогу и у финансијском сектору везано за превенцију презадужености или при саветовању клијената у погледу узимања кредита, куповине полисе осигурања, стављања хипотеке и сл. (NIBUD, 2009, 10).

Иако има схватања да је предност референтних буџета што су у мањој мери арбитрарни него стопа ризика сиромаштва (Bradshaw & Mayhew, 2010, 53), критике указују на субјективност и велики број арбитрарних одлука које морају да се донесу у процесу њихове израде (Oases, 2010, 17). У случају када методологија није консензуална критичари сматрају да буџет више одражава мишљење експерата него људи на које се односи (NIBUD, 2009, 7). Има и бојазни да би прихватање методологије референтног буџета значило и прихватање концепта апсолутног сиромаштва који је за поједине организације неприхватљив (European Anti Poverty Network, 2010, 30). Ове бојазни се појачавају имајући у виду предлоге да се изради консензуални европски буџетски стандард (Bradshaw & Mayhew, 2010, 14) ради мерења апсолутног (екстремног) сиромаштва.

У Србији једну врсту референтних буџета представљају минимална и просечна потрошачка корпа⁸. И једна и друга корпа се заснивају на подацима из анкете о потрошњи домаћинстава. Минимална корпа се рачуна на основу потрошње најсиромашнија три децила, а просечна на основу потрошње од трећег до осмог децила⁹. Према подацима за 2012. годину минимална потрошачка корпа за трочлано домаћинство је износила око 31,5 хиљада динара. Народна банка Србије користи потрошачке корпе приликом израде *Смерница за утврђивање степена кредитне задужености физичких лица*¹⁰.

Пошто се базира на националним стандардима потрошње, апсолутно сиромаштво у појединим земљама није упоредиво. **Ради међународне упоредивости Светска банка праг сиромаштва изражава у доларима једнаке куповне снаге.**

За мерење екстремног сиромаштва у светским размерама 1990. године је предложена чувена линија од једног долара дневно по становнику (у доларима једнаке куповне снаге¹¹ из 1985. године), утврђена на основу националних линија сиромаштва најсиромашнијих земаља. Како се указује у извештају Светске банке, ова мера сагледава размере сиромаштва према стандардима најсиромашнијих земаља, углавном из Јужне Азије и Подсахарске Африке (World Bank, 2001, 23). Нова линија, базирана на већем узорку земаља, установљена је на нивоу од **1,25 долара дневно по становнику** (у доларима једнаке куповне снаге из 2005. године) (Ravallion, Chen, & Sangruala, 2008). Ово је уједно линија на коју се односи први миленијумски развојни циљ УН¹².

⁷ Минимални доходни стандард је развијен у УК и одражава мишљење „обичних људи са улице“ о ставкама у породичном буџету који би био довољан за достизање минималног друштвено-прихватљивог животног стандарда (Hirsch, 2013).

⁸ <http://mtt.gov.rs/informacije/potrosacka-korpa/>

⁹ Извод из методологије потрошачке корпе видети на сајту Министарства за спољну и унутрашњу трговину и телекомуникације <http://mtt.gov.rs/informacije/potrosacka-korpa/>

¹⁰ http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/55/zaduzenost_fl_smernice.pdf

¹¹ Уместо помоћу девизног курса, потрошња/доходак се конвертује у доларе једнаке куповне снаге тако што се користи PPP (паритет куповне снаге) - фактор за конверзију, који показује колико је локалне валуте потребно за куповину роба и услуга које у Америци могу да се купе за један долар.

¹² <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml>

Стопа екстремног сиромаштва у свету смањила се са преко 43% 1990. године на 20% 2010. године, или са 1,9 на 1,2 милијарде, највише захваљујући смањењу сиромаштва у Кини и Индији¹³. Поред ове линије користи се и виша линија од 2 PPP долара дневно по становнику, као и линија од 2,5 и 5 PPP долара у земљама Европе и Централне Азије¹⁴.

И критике „једног долара дневно” су бројне. Сматра се да се ова мера односи само на земље у развоју, те да не представља праву опцију за мерење сиромаштва у свету, већ само у неразвијеним земљама (Atkinson & Bourguignon, 1999), као и да, ослањајући се на индекс потрошачких цена и паритет куповне снаге, омогућава превелики утицај цена роба и услуга које сиромашни не користе и посебно утицај америчког модела потрошње (Pogge, 2008) (Gordon & Nandy, 2012, 71-73). Указује се и да су више линије сиромаштва од 2, 2,5 и 5 PPP долара арбитрарне (Bradshaw & Mayhew, 2010, 29).

Према последњим расположивим подацима Светске банке у ЕСА региону¹⁵, 2010. године сиромаштво испод линије од 2,5 PPP долара је износило 4,1%, а испод 5 PPP долара 19,1%. Одговарајући подаци за Србију су износили 1,3% и 15,5%.

Релативно сиромаштво

Релативно сиромаштво подразумева немогућност да се оствари животни стандард који је одговарајући у односу на друштво у коме појединац живи.

Указивање на релативност појма сиромаштва није нова. Тако је, на пример, Адам Смит прецизирао да под појмом неопходних потрепштина не подразумева само оно што је неминовно потребно за преживљавање, *већ оно што обичаји једне земље налажу као нужно* (Smith, 1776). И Милтон Фридман сматра да је „сиромаштво делимично релативан појам, те чак и у тим земљама (развијеним) очито постоји много људи који живе у условима које ми остали означавамо као сиромаштво” (Friedman, 1962, 190).

Прецизирање појма релативног сиромаштва и депривације најчешће се везује за Питера Таунсенда, који је крајем седамдесетих година прошлог века своју књигу о сиромаштву у Уједињеном Краљевству почео речима: „**Сиромаштво може објективно да се дефинише и конзистентно разматра једино у оквиру концепта релативне депривације...** За појединце, породице и популационе групе може да се каже да су сиромашни када им недостају средства за обезбеђење одређеног начина исхране, за учешће у појединим активностима и за животни стандард и благодети које су уобичајене или бар широко прихваћене и подстицане од стране друштва којем припадају. Њихови ресурси су толико значајно испод нивоа који налаже просечна породица да су у ствари искључени из уобичајених модела живљења, обичаја и активности” (Townsend, 1979, 31).

У Европи појам релативног сиромаштва добија на значају у периоду када је обезбеђење базичних потреба престало да представља проблем (Guio & Maquet, 2007, 196) и када је као најважнији циљ постављено достизање одговарајућег животног стандарда који се разликује од једног друштва до другог.

Релативно сиромаштво може да се сагледава и мери на различите начине. Најчешће се појам везује за **доходовно сиромаштво**. **Сматра се да је ово индиректан приступ, јер је усмерен на сагледавање дохотка којим појединац располаже, а не на његов стваран положај** (Fusco, Guio, & Marlier,

¹³ <http://povertydata.worldbank.org/poverty/home/>

¹⁴ <http://povertydata.worldbank.org/poverty/region/ECA>

¹⁵ Регион у који према терминологији Светске банке спадају земље Централне и Источне Европе, земље бившег Совјетског Савеза и Турска.

2010, 135).

Најчешће коришћен индикатор релативног (доходовног) сиромаштва је стопа ризика сиромаштва.

Стопа ризика сиромаштва представља удео лица чији је доходак по потрошачкој јединици након социјалних трансфера нижи од 60% медијане националног дохотка по потрошачкој јединици¹⁶. Дати проценат медијане дохотка представља праг/линију ризика сиромаштва.

Доходак по потрошачкој јединици добија се дељењем дохотка домаћинства са бројем потрошачких јединица (еквивалентних одраслих) који живе у том домаћинству. За свођење укупног броја чланова домаћинства на број потрошачких јединица користи се модификована скала еквиваленције ОЕЦД према којој се првом одраслом додељује пондер 1, осталим одраслим члановима домаћинства и деци старијој од 14 година 0,5, а млађој деци 0,3. То значи да се број појединаца у четворочланом домаћинству (двоје одраслих и двоје деце млађе од 14 година) своди на 2,1 еквивалентних одраслих (потрошачких јединица). Логика скала еквиваленције полази од чињенице да потребе домаћинства расту са сваком додатним чланом, али, захваљујући економији обима, не расту пропорционално¹⁷.

Дакле, сваком појединцу се према датој (ОЕЦД) скали приписује аликвотни део заједничког дохотка домаћинства у коме живи, а затим се тај износ пореди са медијаном дохотка у датој земљи (дохотком на средини низа - половина појединаца има више, а половина мање од медијане¹⁸). Појединци који имају мање од 60% медијане дохотка су у **ризик**у сиромаштва.

У речнику Евростата се наводи да „**овај индикатор не мери сиромаштво или богатство, већ низак доходак у поређењу са другим становницима дате земље, што не имплицира нужно низак животни стандард**”.

Пре доношења стратегије Европа 2020 борба против сиромаштва и социјалне искључености се пратила на основу стопе ризика сиромаштва (Eurostat, 2013, 4). За праћење ризика сиромаштва користе се још два индикатора: стопа ризика сиромаштва пре социјалних трансфера и стопа сталног ризика сиромаштва.

Стопа ризика сиромаштва пре социјалних трансфера се рачуна на исти начин као и стопа ризика сиромаштва, али се у доходак домаћинства не укључују социјални трансфери¹⁹ (уз напомену да се пензије рачунају као редован доходак, а не као социјални трансфери). Овај показатељ заправо показује колика би била угроженост када не би било социјалних давања.

Стопа сталног ризика сиромаштва показује удео појединаца који су изложени ризику сиромаштва у текућој години, али и током најмање две од претходне три године. Услов за рачунање ове стопе је да постоје панел подаци.

Критике су више упућене индикаторима него самом концепту релативног сиромаштва. „Иако је широко прихваћено да је релативна позиција значајна за благостање (а самим тим и за мерење сиромаштва у оквиру концепта благостања), изазов је заправо у кредибилној практичној примени. „Ни аргументи из сфере

¹⁶ На основу http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate и дефиниција у документу Владе Републике Србије (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Републички завод за статистику, 2010).

¹⁷ Потребе трочланог домаћинства за стамбеним простором, струјом и др. неће бити три пута веће од потреба појединца <http://www.oecd.org/eco/growth/OECD-Note-EquivalenceScales.pdf>

¹⁸ Основна предност медијане је што она не подлеже утицају екстремних вредности, ни најнижих ни највиших.

¹⁹ Социјални трансфери су новчана давања и накнаде становништву као што су накнаде за боловање, накнаде у случају незапослености, новчана социјална помоћ, дечији додатак, накнаде поводом рођења детета, накнаде и додатак за помоћ и негу другог лица, личне инвалиднине и сл.

релативне депривације, ни они из сфере социјалног укључивања не упућују на решење да линија сиромаштва треба да буде одређена као неки проценат медијане” (Ravallion, 2010, 14, 16).

Најчешће замерке индикаторима, а поготову индикатору ризика сиромаштва, је да они заправо указују на неједнакост, а не на сиромаштво.

„Мера сиромаштва која је јако сензитивна на неједнакост расподеле дохотка, а потпуно неосетљива на висину и динамику дохотка и сиромашних и целог друштва није добра мера” (Мијатовић, 2009, 19). Отуда је могуће да ризик сиромаштва у богатијим друштвима буде једнак, па чак и већи него у мање развијеним, као и да упркос економском развоју и повећању дохотка свих слојева, број и удео угрожених настави да расте (Ravallion, 2010, 17), и обрнуто - да се упркос смањењу дохотка ризик сиромаштва не смањује. У кризним временима обично долази најпре до смањења прихода од рада, што утиче на дистрибуцију дохотка и на медијану и доводи до снижења прага сиромаштва. У оваквим условима појединци који су се налазили непосредно испод прага могу да га прескоче, упркос томе што се њихова реална ситуација заправо погоршала. У оваквим условима, према индикатору стопе ризика сиромаштва, удео угрожених ће се смањити (Eurostat, 2013, 7).

У првим годинама кризе, према стопи ризика сиромаштва, изгледало је као да се „сиромаштво” у појединим земљама ЕУ, поготово у земљама новим чланицама, смањило. Евростат је отуда предложио нови индикатор, **стопу ризика сиромаштва фиксирани у времену**. Праг ризика сиромаштва из 2008. године претворен је у апсолутну вредност и индексан са индексом потрошачких цена како би се сагледало „стварно кретање сиромаштва” (Eurostat, 2013, 7-9). У складу са релативним концептом мерења праг неће остати заувек фиксиран на нивоу из 2008. године, већ је идеја да се сваких неколико година фиксира у некој наредној временској тачки.

Када се сиромаштво мери уз помоћ релативних линија сиромаштва и у мање развијеним деловима света, јављају се исти проблеми пошто ови подаци више указују на неједнакост него на сиромаштво. „Овако мерено сиромаштво је веће у регионима у којима је просечна потрошња већа, као и у онима у којима је већа неједнакост” (World Bank, 2001, 24). Дакле, могуће је да богатија друштва бележе веће „сиромаштво” мерено према медијани.

С друге стране, треба имати у виду да има истраживача који сматрају позитивним то што је коришћењем релативне линије сиромаштва проблем неједнакости укључен у дискусије о сиромаштву (Garroway & de Laiglesia, 2012, 37).

Један број критика тиче се пре свега дохотка као неадекватног индикатора сиромаштва и животног стандарда. Доходак је само индиректан показатељ тренутног економског положаја и не узима у обзир многе елементе који одређују животни стандард.

Доходак посебно није адекватан показатељ у земљама за које су карактеристични **нередовност у исплати плата, пензија и других социјалних давања, високи сезонски приходи (у пољопривреди или туризму, на пример), висок удео натуралне потрошње и раширена сива економија**, када домаћинства нису спремна да открију „нелегалне” изворе привређивања (World Bank, 2000, 367-368).

У појединим земљама релевантне су и дознаке из иностранства које се често не пријављују као доходак, а коришћењем дохотка као показатеља стандарда не узимају се у обзир ни други **поклони, позајмице, па ни потрошња по основу раније штедње** (Bradshaw & Mayhew, 2010, 6) (Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 10).

Стога се потрошња, посебно у земљама у развоју, уобичајено сматра стабилнијим и самим тим бољим показатељем животног стандарда него доходак (World Bank, 2001, 17). Емпиријски налази за УК показују да и у најразвијенијим земљама

сиромашнији слојеви не приказују целокупан доходак, што би заправо значило да је потрошња бољи индикатор њиховог животног стандарда (Brewer & O’Dea, 2012, 4). Бредшо и Мејхју указују да су „**подаци о доходу (осим у нордијским земљама у којима постоје регистри) мање-више непоуздани и потцењени, или се прикривају, или се на њих заборави**”, нарочито када су испитаници samozапослени и ангажовани у неформалној економији (Bradshaw & Mayhew, 2010, 10; 60).

Посебно је важно да се укаже и да индикатор дохотка као мера благостања не узима у обзир обезбеђење јавних услуга, као што су здравствена заштита, образовање или становање (Atkinson, 2000, 2). Два домаћинства са потпуно једнаким дохотком ће остварити различит ниво животног стандарда у зависности од тога да ли су дате услуге у некој земљи обезбеђене или морају да се плаћају (формално или неформално). Другим речима, и ове разлике могу да се искажу само ако се стандард мери према потрошњи.

Осим потрошње, сматра се да и поједини индикатори материјалне депривације (на пример, услови становања), боље одражавају дуготрајни, а не тренутни економски положај домаћинства (Boarini & Mira d’Ercole, 2006, 10).

Додатно, налази показују да **угрожени према индикаторима релативног сиромаштва често нису угрожени у смислу материјалне депривације, нити се сами изјашњавају као сиромашу** (Bradshaw & Mayhew, 2010, 6).

С друге стране, индикатори ризика сиромаштва потцењују сиромаштво у земљама новим чланицама, јер је у њима праг сиромаштва у апсолутном износу веома низак, па је и удео угрожених релативно мали. У основи је нејасно и какав животни стандард (довољан, недовољан) обезбеђује арбитрарно одређен праг сиромаштва од 60% медијане дохотка (Adelman, Middleton, & Ashworth, 2003, 16)(Bradshaw & Mayhew, 2010, 6) .

Најзад, критике указују и да је доходак једнодимензионалан показатељ који одражава само монетарно сиромаштво.

Неки од ових проблема су и иницирали увођење индикатора материјалне депривације и **AROPE индикатора**.

Од доношења стратегије Европа 2020 најважнији индикатор угрожености је **стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености** (AROPE). Овај индикатор показује удео појединаца који су у ризику сиромаштва, или су изразито материјално депривирани, или живе у домаћинствима ниског радног интензитета²⁰. „Један од пет најважнијих циљева Европа 2020 индикатора је смањење сиромаштва тако што ће бар 20 милиона појединаца да се избави од ризика сиромаштва или социјалне искључености (AROPE)²¹. У појединим земљама, на пример Ирској, сматрају да је за њихове прилике релевантније сагледавање дела популације који је угрожен по више основа истовремено (Walker, 2011)²².

Индикатори ризика сиромаштва и AROPE се рачунају на основу *Анкете о приходима и условима живота* (SILC).

Према последњим подацима Евростата стопа ризика сиромаштва у ЕУ је 2012. године износила 17%, док је у земљама новим чланицама била чак незнатно испод

²⁰ [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE))

²¹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion

²² Као што се може видети из извештаја Ирске на скупу размене искустава о дефинисању националних циљева у области смањења сиромаштва.

тог нивоа²³. У Србији је стопа ризика сиромаштва 2012. године износила 24,6% и била је виша него у било којој земљи ЕУ (Републички завод за статистику, 2013). Стопе од преко 20% у 2012. години забележене су у Бугарској, Румунији и Хрватској, али и у земљама које су изразито погођене економском кризом, Грчкој и Шпанији.

Вредности AROPE индикатора износиле су 24,8% и 30,7% у ЕУ и у земљама новим чланицама, респективно²⁴. У Србији је стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености (AROPЕ) износила 42,1% (Републички завод за статистику, 2013), што је, после Бугарске и Румуније, виша вредност него у било којој земљи ЕУ.

Материјална депривација

Материјална депривација подразумева оскудицу у ономе што се у једном друштву сматра неопходним за пристојан живот. Овај појам у основи носи идеју релативности, јер перцепција о оскудици зависи од нивоа развоја и разликује се у различитим друштвима (Townsend, 1979). Материјална депривација указује на трајно сиромаштво и не представља резултат тренутних финансијских тешкоћа, па се сматра комплементарним приступом за сагледавање сиромаштва који омогућава додатни увид у односу на онај који се добија само на основу дохотка (Boarini & Mira d'Ercole, 2006).

Појам материјалне депривације се везује и за покушаје да се сиромаштво дефинише као вишедимензионални феномен; за његово мерење неопходан је **немонетарни показатељ усмерен на исходе**, који треба да омогући бољу идентификацију сиромашних и боље разумевање шта сиромаштво стварно значи (Fusco, Guio, & Marlier, 2010). „Животни стандард је питање живота који неко води, а не средстава која су му на располагању да би водио такав живот” (Sen, 1985, 22).

Један од првих покушаја осмишљавања индикатора материјалне депривације везује се, као и појам релативног сиромаштва, за Таунсенда који је крајем седамдесетих година прошлог века развио једанаест форми депривације и шездесет индикатора за сагледавање материјалног положаја и начина живота у УК. „На опадајућој скали по доходу могуће је да се за сваки тип домаћинства уочи ниво на коме значајан број домаћинстава престаје да дели начин живота заједнице. Ти нивои дохотка могу да се идентификују као линије сиромаштва” (Townsend, 1979, 247). У истраживању се, између осталог, указује на то да је сасвим могуће да се, због различитих индивидуалних, културних, религијских и других разлога, многи појединци и домаћинства рангирају као угрожена по неколико основа, али да вишеструка депривација (на пример пет или шест и више ставки које не поседују или активности које не реализују) свакако има посебну тежину (Townsend, 1979, 252).

Према методологији ЕУ, материјална депривација се процењује у зависности од тога да ли појединац може да плаћа редовно своје рачуне и отплаћује кредите, да ли може да се суочи са непредвидивим издацима и да ли може да приушти одређена трајна потрошна добра, квалитетну исхрану, одлазак на одмор и адекватно грејање. Важно је напоменути да није релевантно да ли појединац заиста и поседује дата потрошна добра, односно реализује дате финансијске обавезе или, на пример, одлази на одмор. Релевантно је само да ли то може себи да приушти, па је заправо реч о **субјективној процени**.

На овај начин материјална депривација је у ЕУ дефинисана у смислу онога што се сматра оскудицом за европске прилике, а не у оквиру појединих

²³ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li02&lang=en

²⁴ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps01&lang=en

друштава. Отуда се појму приписује и одредница „апсолутног”, те, за разлику од индикатора релативног (доходовног) сиромаштва, концепт материјалне депривације омогућава поређење нивоа угрожености између појединих ЕУ земаља (Guio & Maquet, 2007, 195). Отуда је питање у којој мери он омогућава да се заиста сагледа сиромаштво и угроженост у земљама ЕУ са најнижим нивоом развоја.

Листа од девет ставки на основу којих се процењује материјална депривација у ЕУ²⁵:

1. Дуговање за кирију, хипотеку, рачуне за комуналне услуге, нередовна отплата кредита или друга задужења;
2. Адекватно грејање простора за становање;
3. Суочавање са непредвидивим издацима;
4. Оброк од меса, пилетине или рибе (или вегетаријанског еквивалента) сваки други дан;
5. Одлазак на једнонедељни одмор једном годишње;
6. Телевизор у боји;
7. Машина за прање веша;
8. Кола;
9. Телефон.

Појединац је материјално депривирани ако не може да приушти најмање три ставке са претходне листе, а изразито је материјално депривирани ако не може да приушти најмање четири. Ако не може да приушти пет или више ставки сматра се екстремно материјално депривираним.

Индикатори материјалне депривације су стопа и интензитет материјалне депривације. **Стопа материјалне депривације** представља удео становника који су материјално депривирани у укупној популацији. **Интензитет материјалне депривације** показује средњу вредност броја ставки које материјално депривирани удео популације не може да приушти. Стопа изразите материјалне депривације представља једну од три компоненте Европа 2020 индикатора ризика од сиромаштва или социјалне искључености – AROPE²⁶.

Индикатори материјалне депривације су усвојени 2009. године (European Commission, 2009) као комплементарни показатељи сиромаштва и социјалне искључености, имајући у виду ширење Европске уније и чињеницу да тадашњи сет индикатора није на адекватан начин одражавао стање у новим земљама чланицама, а поготово није омогућавао поређење ситуације у различитим деловима заједнице (Guio & Maquet, 2007, 196). Индикатори су иницијално конструисани на бази експертске анализе, а касније је њихова валидност потврђена кроз анкету Евробарометра о перцепцији сиромаштва и социјалне искључености (Guio, 2009, 4).

Материјална депривација се сагледава и по димензијама. Прва је економска димензија, која се односи на немогућност појединца да реализује одређене финансијске обавезе и плаћања (првих пет ставки са претходне листе). Друга димензија се односи на немогућност појединца да приушти трајна потрошна добра (последње четири ставке).

Материјална депривација може да се анализира и у контексту димензије која се

²⁵ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Material_deprivation_rate

²⁶ Преостале две компоненте су стопа ризика сиромаштва и удео становника који живе у домаћинствима веома ниског радног интензитета [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROE\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROE))

односи на становање (стамбена депривација), а процењује се у зависности од тога да ли је стан/кућа без купатила и тоалета, да ли прокишњава (влажни зидови, под) или је простор за становање сувише мрачан. Додатна димензија укључује аспект животне средине, а депривација се сагледава у зависности од буке, криминала или загађености краја у коме појединац/домаћинство живи.

Иако већина индикатора материјалне депривације не представља резултат тренутних финансијских тешкоћа, поједине ставке су свакако више везане за текући доходак, као што је (не)могућност да се приушти квалитетна исхрана.

Као основна ограничења индикатора који се тренутно користе истичу се мали број ставки и недовољна робусност (поузданост) појединих ставки на којима се ови индикатори заснивају; очекује се њихова промена 2015. године када је и предвиђена генерална ревизија циљева и индикатора стратегије ЕУ 2020. На основу спроведених истраживања требало би да буду искључене три од садашњих девет ставки, а предлаже се укључивање седам нових. Такође је предложено 18 ставки ради сагледавања материјалне депривације деце. У новој верзији посебно би стајале ставке за појединца/дете, а посебно за домаћинства (Guio, Gordon, & Marlier, 2012) (Eurostat, 2013, 10).

Генералније критике индикатора материјалне депривације обично су у домену указивања да на податке снажно утичу разлике у навикама и преференције из прошлости. Критике су и из сфере општих примедби на субјективне оцене из анкета, посебно у смислу да најугроженији због нелагодности или ниских аспирација понекад потцењују ниво своје депривације (Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 13). Иако испитаници треба да се изјасне да ли могу да приуште поједине ставке, одречни одговори у реалности могу да буду резултат чињенице да те ставке једноставно нису приоритет у кућном буџету и да их испитаници не желе (Bradshaw & Mayhew, 2010, 10). Уколико питања нису постављена у контексту могућности да се поједине ставке приуште, одговори могу да одражавају животни стил, а не депривацију (Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 13) (Bradshaw & Mayhew, 2010, 10).

Индикатори материјалне депривације се рачунају на основу *Анкете о приходима и условима живота* (SILC). Према последњим подацима стопа материјалне депривације у ЕУ је 2012. године износила 19,7%, у новим земљама чланицама 34,9%²⁷, а стопе изразите материјалне депривације су износиле 9,9% и 19,7%, респективно²⁸. Према резултатима *Анкете о приходима и условима живота* у Србији стопа материјалне депривације је 2013. године износила 44,3%, а изразите материјалне депривације 26,8%. И према једном и према другом показатељу значајно више стопе су забележене у Бугарској и Румунији, а на сличном нивоу као у Србији су стопе у Мађарској и Летонији. Тако високе стопе материјалне депривације у појединим, мање развијеним европским земљама указују на потребу дефинисања национално специфичних индикатора који би реално одражавали оскудицу у ономе што се у тим друштвима сматра неопходним за пристојан живот.

Субјективно сиромаштво

Субјективно сиромаштво подразумева индивидуалну процену сопственог материјалног положаја/сиромаштва. Подаци на основу перцепције могу да обезбеде релевантне информације о благостању које се не могу добити на стандардан начин и имају више намена. Тако добијени подаци се користе за тестирање објективних линија сиромаштва, за калибрирање композитних индекса

²⁷ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

²⁸ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_sip8&lang=en

друштвеног благостања²⁹, али и за извлачење линије сиромаштва која се одређује на нивоу дохотка на коме се очекује да ће се достићи критичан ниво субјективног благостања (Ravallion, 2011, 7-8). У основи се сматра да подаци о субјективном сиромаштву представљају комплементарну меру благостања, која је важна за идентификацију друштвених проблема, за евалуацију практичних политика, као и за анализу трошкова и користи (OECD, 2013, 36-44).

Концепт субјективних процена почиње интензивно да се користи током шездесетих година у покушајима мерења среће и задовољства животом. У то време подаци добијени путем перцепције су се у економији пре свега користили за калибрирање функције благостања, укључујући и успостављање скала еквиваленције (Ravallion, 2011, 3). Ван Праг, који је међу првима применио субјективни концепт у економији и који је дефинисао још крајем шездесетих година праваријанту чувеног питања о процени минималних средстава потребних за преживљавање (Лајденски приступ), сматра да је „сиромаштво субјективно осећање појединца” и да је изузетно важно да се мерење сиромаштва за потребе практичне политике ослања на субјективне податке (Van Praag & Carbonell, 2005, 27).

Проблеми са концептом субјективног сиромаштва су велики, али њихово сагледавање и покушаји превазилажења све више заокупљују пажњу истраживача. Најозбиљнији проблеми су одсуство јасног става и недоследност испитаника, давање социјално пожељних одговора, као и разлике у резултатима које настају у зависности од начина формулисања питања, редоследа и формулације понуђених одговора и сл. (Bertrand & Mullainathan, 2001, 2-5) (OECD, 2013, 51-53).

Додатно, одговори варирају у зависности од карактеристика појединаца и домаћинства, али и у зависности од њиховог реалног дохотка. Истраживања показују да се, на пример, **субјективан осећај сиромаштва појачава** код испитаника који су болесни или невољно незапослени, када су аспирације и очекивања испитаника веће од тренутних могућности и када је доходак домаћинства на силазној путањи (Ravallion, 2011, 14-18). Високе аспирације и превелика очекивања су више присутни код бољестојећих. У складу са адаптивним преференцијама, након што се навикну на виши животни стандард бољестојећи почињу „строже да га оцењују”. У истом правцу делује пораст аспирација које се на вишим нивоима дохотка теже испуњавају, па се јављају фрустрације (Boarini, Johansson, & Mira d’Ercole, 2006, 36).

Супротно томе, у условима дуготрајног сиромаштва испитаници су **склони да прецењују свој положај** у складу са смањеним очекивањима, што се такође објашњава адаптивним преференцијама (Boarini, Johansson, & Mira d’Ercole, 2006, 36)(Guio, 2009, 3). И образованији појединци прецењују свој стандард, вероватно у очекивању његовог побољшања у будућности (Ravallion, 2011, 21). Може се претпоставити и да богатији прецењују износ минималног дохотка који је неопходан за преживљавање.

Истраживања такође показују да се субјективне процене разликују када се питања постављају усмено и писмено, а посебно ако су приликом анкетирања присутна деца, па испитаници због њих прецењују животни стандард (OECD, 2013, 53).

Најзад, не треба заборавити и да појединци процењују свој материјални положај у односу на неку референтну групу, на пример суседе (Ravallion, 2011, 22).

Један део проблема се тиче националних и културних разлика које свакако утичу на перцепцију сиромаштва и благостања, што значајно смањује могућност квалитетних међународних поређења (Guio, 2009, 6) (OECD, 2013, 53).

²⁹ Као што су Индекс хуманог развоја и Мултидимензионални индекс сиромаштва.

Према анализама истраживача са Масачусетског технолошког института субјективни подаци о сиромаштву могу да буду корисни у економетријским студијама као експланаторна променљива, али не могу да се користе уколико представљају зависну варијаблу, што је случај када се користе за мерење сиромаштва (Bertrand & Mullainathan, 2001, 10). Међутим, Равалион, један од најпроминентнијих истраживача сиромаштва Светске банке, сматра да се један део решења може наћи у начину на који је анкета конципирана, начину на који се постављају питања, другачијој формулацији питања и обезбеђењу панел података (Ravallion, 2011, 18-28). Одређена решења нуди и ОЕЦД у свом *Водичу за мерење субјективног благостања* (OECD, 2013).

Постоје два приступа мерењу субјективног сиромаштва. У оквиру првог појединци **описују своју материјалну ситуацију**, градирајући је од „добре” до „врло лоше”. При оваквом приступу реално је претпоставити да ће појединци са истим дохотком и расходима да дају различите одговоре, што доводи до проблема конзистентности.

Други приступ се базира на процени испитаника **колики им је минималан доходак потребан да би задовољили основне потребе**. У оригиналној верзији овај метод је осмишљен тако што су домаћинства одговарала на питање о минималном доходу који је потребан за задовољење основних потреба. Пошто су одговори испитаника позитивно корелирани са њиховим стварним дохотком и величином домаћинства, за сваки тип домаћинства могуће је утврдити ниво дохотка на коме се њихов стварни и исказани потребни доходак изједначавају. Ти нивои су дефинисани као линије сиромаштва за поједине типове домаћинства (Goedhart et al., 1977, 504). У другој варијанти овог приступа просто се узима просечан износ исказан од стране свих испитаника (Gordon, 2006, 52).

Међутим, код приступа „неопходног минималног дохотка” су уочене тешкоће, посебно изражене у условима када велики број домаћинстава значајан део своје потрошње базира на производњи за сопствене потребе и нема добру представу о потребним новчаним износима (Lokshin, Umapathi, & Paternostro, 2006, 16). Додатно, емпиријска истраживања показују да се са повећањем дохотка испитаника повећавају и процене о потребном минималном доходу (Ravallion, 2008, 9).

Из ових разлога је у земљама у развоју предложен начин мерења на основу серије питања о проценама адекватности потрошње хране, као и расхода за одећу и становање (Pradhan & Ravallion, 2000). На примеру више земаља се показало да су размере „субјективног” и „објективног” сиромаштва веома сличне када се користи овај метод, а да постоје разлике у профилу и карактеристикама сиромашних (Ravallion, 2011, 11). У развијеним земљама осмишљена је и примењивана методологија за субјективну процену сиромаштва на основу перцепције о ставкама које су неопходне за пристојан животни стандард (Böhnke & Delhey, 1999) (Adelman, Middleton, & Ashworth, 2003). И индикатори материјалне депривације одражавају субјективне преференције и склоности потрошача (Guio & Maquet, 2007, 197).

Према подацима *Анкете о потрошњи домаћинстава* у 2012. години у Србији је преко 80% грађана процењивало да не располажу довољним приходима да би покрили своје потребе на месечном нивоу (43,8% процењује да приходи у целини не задовољавају потребе, а 36,5% да углавном не задовољавају). Таквих је и у најбогатијем децилу преко две трећине (Републички завод за статистику, 2013, 89, 91).

Последњи расположиви подаци за Србију о субјективној евалуацији финансијског положаја из *Анкете о животном стандарду* 2007. године показују да је удео домаћинстава која су свој положај оценила као „лош” износио приближно 15%. На основу субјективне процене о најмањем износу који је неопходан за задовољење

базичних животних потреба, испод линије сиромаштва се налазило око 13% домаћинстава (Крстић, 2008, 13).

Као индикатор субјективног сиромаштва ЕУ користи индикатор „немогућност да се састави крај са крајем”. У Анкети о приходима и условима живота (EUSILC) испитаницима је понуђено пет одговора на скали од „врло лако” до „врло тешко састављам крај с крајем”. Овај индикатор није укључен међу ставке на основу којих се процењује материјална депривација због превелике наглашености субјективне компоненте (Guio, 2009, 6).

У 2012. години удео домаћинстава која су веома тешко састављала крај са крајем у ЕУ је износио 11,1%, а у новим земљама чланицама 17,5%³⁰. Одговарајући удео у Србији је износио 33,8%. Највише вредности овог индикатора у ЕУ забележене су у Бугарској (32,8%) и Грчкој (35%).

Сиромаштво по административним (законским) критеријумима

Сиромаштво по административним критеријумима подразумева да су у датој земљи сиромашни они који могу да остваре право на социјалну помоћ и друга социјална давања која се додељују уз проверу материјалног стања. Тако се, поред референтних буџета и методе трошкова базичних потреба, и сиромаштво по административним критеријумима сматра мером апсолутног сиромаштва (Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 12). Министарство финансија Летоније саопштило је Европској комисији да број корисника социјалне помоћи у овој земљи боље одражава стање сиромаштва него стопа ризика сиромаштва (Bradshaw & Mayhew, 2010, 37).

Историјски посматрано, у средњем веку брига о угроженима је била препуштена цркви, која је као критеријум за помоћ користила пре свега поделу на оне који су заслужено и незаслужено сиромашни, додатно правећи разлику између оних који су способни и неспособни за рад (пре свега деца и стари). До укључивања државе у обезбеђење подршке угроженима долази најпре у Енглеској доношењем Закона о сиромашнима 1601. године, којим се ова дужност делегира локалном нивоу, али и бројним каснијим амандманима од којих су најзначајнији они из 1834. године. Поред подизања одговорности за сиромашне на национални ниво, значајна одредница ових амандмана је да износ помоћи не сме да превазиђе ниво најниже наднице како би се спречила демотивација за рад. Паралелно се доносе одговарајућа акта и програми и у Европи, од којих се програм за Хамбург сматра најсвеобухватнијим. У овом програму критеријуми за доделу помоћи и потребе сиромашних су успостављени на основу анкетирања 3.500 породица, а помоћ је укључивала и запошљавање, дневне боравке за децу и подршку за образовање (Gordon, 1988, 306).

Данас у свим развијенијим земљама, па и у оним мање развијеним, постоје програми који су усмерени на сиромашне, што захтева и административно (законско) одређење сиромаштва ради додељивања помоћи. Пошто су ови програми углавном детаљно дефинисани у парламентарној процедури, могло би се сматрати да су ове демократски усвојене одреднице заправо одговор на питање кога једно друштво сматра сиромашним. „... На тај начин социјална помоћ репрезентује ниво дохотка за који је свака земља одлучила да треба да представља минимум у њеној заједници” (Bradshaw & Mayhew, 2010, 35).

Послератне студије сиромаштва у УК, Финској, Шведској и Немачкој користиле су **критеријуме програма социјалне помоћи као одредницу за дефинисање сиромаштва и ниског дохотка**. То је имало за последицу да се број угрожених

³⁰ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

мењао са административном променом цензуса и износа давања, а не са објективнијим проценама (Atkinson, 1995, 86).

Повеља ЕУ о основним правима у члану 34. указује да као вид борбе против сиромаштва и социјалне искључености „Унија признаје и поштује право на социјалну помоћ и помоћ за становање како би се обезбедила достојна егзистенција свима који немају довољно средстава”³¹. Поједине земље су у складу са својим укупним системима социјалне сигурности на различите начине интерпретирале идеју о „недовољним средствима” и о „достојној егзистенцији” и преточиле их у законске одредбе. Шта је сиромаштво и ко су сиромашни према административним критеријумима, где националне легислативе повлаче административну линију сиромаштва и које додатне критеријуме прописују за додељивање помоћи?

У готово свим земљама ЕУ постоји један основни национални програм гарантованог минималног дохотка за обезбеђење минималног животног стандарда. У већем броју земаља могуће је идентификовати неколико шема, а у Ирској, на пример, постоји чак 13 програма минималног дохотка (Bahle et al., 2011, 18). При одређивању износа помоћи респектују се разлике у величини и старосној структури домаћинства, а конкретни износи помоћи представљају допуну између гарантованог минималног дохотка и дохотка којим располаже појединац/породица.

Највећи број ЕУ земаља приходни цензус, а самим тим и износ гарантованог минималног дохотка, везује за националне индикаторе минималног животног стандарда, а поједине и за минималну зараду, минималну пензију или накнаду за незапослене (World bank, 2013, 15).

Иако се при административној интерпретацији недовољног животног стандарда највећи број земаља одлучио за доходовни приступ у смислу дефинисања приходног цензуса испод кога се неко сматра сиромашним, мањи број земаља се ослања на концепт потреба. Те земље надокнађују само оне трошкове који се сматрају нужним за пристојан стандард. Тако основно давање у Аустрији покрива храну, одећу, одржавање хигијене, грејање, осветљење, потребе везане за образовање и учешће у друштвеном животу (MISSOC secretariat, 2011, 9).

Када се апликација за помоћ процесуира, постоји читав низ примања која поједине земље не урачунавају у доходак при додели права. Уобичајено су то поједина социјална давања и накнаде, примања од хуманитарних организација, студентске стипендије и кредити, а у неким земљама чак и део дохотка од рада са скраћеним радним временом (MISSOC secretariat, 2011, 16).

Приходни цензус би заправо могао да се означи као административна линија сиромаштва испод које се појединац сматра доходовно сиромашним по законским критеријумима. У истраживању које је имало за циљ да предложи мерење екстремног (апсолутног сиромаштва) у ЕУ разматрана је и опција да се као линија сиромаштва користи управо овај критеријум, који ионако већи број земаља користи као основу за утврђивање националног прага сиромаштва (Bradshaw & Mayhew, 2010, 35-37). Ова идеја је, међутим, одбачена. Показало се да би број сиромашних у десет најразвијенијих земаља ЕУ био сувише мали, али је пре свега јасно да би број сиромашних зависио од промене административне линије, а не од објективних критеријума, а читава реализација концепта би била подложна манипулацији. Осим тога, у једном броју земаља услови за додељивање и износи помоћи се ни не базирају на минимуму неопходном за живот, па самим тим не представљају минимални доходовни стандард.

Поред дохотка, при додељивању права проверава се и имовина потенцијалних

³¹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>

корисника. **Другим речима, не сматрају се сиромашним само они који не приходују довољно, већ и они који немају имовину**, што у одређеној мери представља индикацију дугорочног сиромаштва. У легислативи неколико земаља експлицитно се наглашава да морају да се исцрпе сви други извори потенцијалних прихода пре него што се приступи аплицирању за државну помоћ (MISSOC secretariat, 2011, 16).

Иако готово све земље проверавају покретну и непокретну имовину апликаната, већина земаља не узима у обзир на пример кућу/стан у коме домаћинство живи под условом да је одговарајуће величине, да не доноси приход, односно да је намењена само за скроман живот (MISSOC secretariat, 2011, 21).

Ни након провере дохотка и имовине појединац не постаје аутоматски корисник програма социјалне помоћи. Додатни (претходни) услови се односе на држављанство или чешће на пребивалиште, а у готово свим земљама право на помоћ се додатно условљава неком врстом активације корисника. Средства се увећавају или условљавају укључивањем радно способних корисника у програме преквалификације и доквалификације, ангажовањем на друштвено-корисним активностима или се постављају стриктни захтеви да ко добија помоћ мора да ради. Према неким виђењима „многе земље чланице ЕУ дају већи приоритет настојањима да помоћ не подстакне пасивност корисника, него да обезбеди адекватан ниво минималног дохотка” (Frazer & Marlier, 2009, 38).

Очито је да се програми минималног дохотка заснивају на концепту апсолутног сиромаштва. Готово ни у једној земљи износи помоћи не достижу ниво који је потребан за елиминисање ризика сиромаштва (Bahle, Hubl, & Pfeifer, 2011, 217).

Програми минималног дохотка пре свега умањују интензитет и непосредне последице најдубљег сиромаштва. Различите емпиријске студије потврђују да ове шеме успевају да извуку из сиромаштва најугроженије, поготово екстремно сиромашне (Frazer & Marlier, 2009, 33) (Nelson, 2013). Недовољни износи помоћи су делом резултат ограничености буџетских средстава, а делом настојања да висина помоћи остане на нивоу који неће створити негативне подстицаје везане за запошљавање и радно ангажовање.

Међутим, последњих година појављују се иницијативе да се формулише директива ЕУ која би административне линије сиромаштва подигла на ниво стопе ризика сиромаштва (European Anti Poverty Network, 2010). Овакву препоруку је изнео и Европски парламент још 2009. године у оквиру Резолуције о активном укључивању на тржиште радне снаге појединаца који су са њега искључени³². Коментари на ове иницијативе између осталог указују и на чињеницу да би директива значила превелик захтев у погледу редистрибуције и издвајање додатних буџетских средстава за многе земље, од којих неке заправо нису добро осмислиле своје системе социјалне сигурности. Поједини истраживачи сматрају да би директива која би наметнула овако високе минималне доходне стандарде неминовно морала да подразумева и делимично финансирање тих програма из европских фондова. Додатна средства на нивоу ЕУ била би толико велика да би захтевала да се структурни фондови дуплирају (Vandenbroucke et al., 2012, 39).

Основни програм усмерен на сиромашне у Србији је новчана социјална помоћ (НСП). Као и у већини земаља ЕУ, и у Србији се помоћ додељује уз проверу дохотка и имовине, исплаћује се по принципу допуне до законски дефинисаног прага сиромаштва, усмерена је на целу породицу/домаћинство и респектује разлике у старосној структури и величини домаћинства.

Праг сиромаштва, дефинисан као приходни цензус, експлицитно је изражен у виду

³² <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2009-0371+0+DOC+PDF+V0//EN>

основице за утврђивање висине НСП, која се шестомесечно усклађује са индексом потрошачких цена. За појединца, односно носиоца права, максимални износ помоћи је једнак износу основице, за сваког наредног одраслог члана додељује се пондер 0,5 од висине основице, а за дете пондер 0,3. Додатно, новчана социјална помоћ се увећава за 20% за домаћинства у којима су сви чланови неспособни за рад, као и за једнородитељске породице.

У приходе су урачуната сва примања укључујући и она од нерегистроване делатности (приход који се утврђује на основу налаза и мишљења центара за социјални рад), а нису укључена социјална давања као што су дечији и родитељски додатак, додатак за негу и помоћ другог лица, примања по основу ученичког и студентског стандарда и сл.

Према подацима за 2012. годину административна линија сиромаштва по доходу у Србији је износила 6.885 динара по еквивалентном одраслом, односно 8.262 за домаћинства у којима су сви чланови неспособни за рад.

Пошто се приход од појединих социјалних давања не укључује у доходак, стварна примања могу да буду већа ако потичу из наведених извора. Ова линија је несумњиво значајно нижа од прага релативног (доходовног) сиромаштва, али и од прага апсолутног сиромаштва. Заостајање се смањује када се узму у обзир друга социјална давања, посебно она која су висока (на пример родитељски додатак).

И у Србији се по законским критеријумима не сматрају сиромашним само они који не приходују довољно, већ и они који имају скромну имовину. По закону имовински цензус укључује одговарајући стамбени простор и другу покретну имовину, а из коришћења права су искључени сви који поседују више од 0,5 хектара земље, односно 1 хектара, за домаћинства у којима су сви чланови неспособни за рад. Право могу да остваре и они са већом имовином уз сагласност за упис хипотеке на непокретности, тако да државни буџет може да намира потраживања у висини исплаћене НСП. Право не могу да остваре појединци који су закључили уговор о доживотном издржавању.

Од додатних услова и ограничења посебно треба нагласити да породице у којима је већина чланова способна за рад не могу да остваре право дуже од девет месеци у току једне календарске године, као и да закон отвара могућност за увођење активације корисника помоћи која се у пракси још увек не реализује.

III ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРАЋЕЊЕ СИРОМАШТВА У СРБИЈИ

„На оно што чинимо утиче оно што меримо. А ако су мерења погрешна, одлуке могу да буду погрешне” (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, 7).

Да би смо одговорили на питање да ли нека мера у националном контексту има значај за даље праћење сиромаштва у Србији треба најпре да се утврди који су најважнији циљеви мерења сиромаштва, а да се затим различите мере упореде са аспекта дефинисаних циљева. У разматрање из очигледних разлога није уврштено субјективно сиромаштво, које пре свега има улогу комплементарне мере, као ни сиромаштво по административним критеријумима.

Сагледавање размера и профила сиромаштва је први и најочигледнији, али свакако не и једини, па ни најважнији циљ мерења сиромаштва. Подаци су свакако значајни и са аспекта **формулисања политике за смањење сиромаштва**, како у ужем смислу (када је реч о социјалној политици), тако и у ширем смислу (када се бира стратегија економског развоја или доноси нека конкретна економска мера која утиче на животни стандард). Без обзира на то што је за свако друштво важно да се процене размере сиромаштва, још је важније да се сагледају **промене у броју и структури сиромашних током времена, укључујући и оне које настају услед реформи економске и социјалне политике** (Ravallion, 1992).

Сагледавање размера и профила сиромаштва

1. Размере апсолутног сиромаштва у Србији су још увек веома значајне и важно је да се зна колико појединаца и домаћинства по овом критеријуму не могу да задовоље ни најосновније потребе, поготово што су оне веома рестриктивно дефинисане.

- Према подацима за 2011. и 2012. годину стопа сиромаштва у Србији је и даље висока, између 6,8 и 8,8%. То значи да између приближно 500 и 642 хиљаде појединаца преживљава тако што не задовољава ни најосновније потребе у неком домену, укључујући и оне које се тичу исхране.
- У складу са хијерархијом између апсолутног и релативног сиромаштва коју предлажу Аткинсон и Боргињон при разматрању могућих мера на светском нивоу, могуће је аргументовати да све док постоји велики број и удео појединаца који не могу да задовоље ни минималне потребе, апсолутни концепт је релевантан и чак приоритетан. (Atkinson & Bourguignon, 1999, 16-17).
- Додатно, сагледавање сиромаштва и животног стандарда у Србији **по потрошњи** је и даље изузетно значајно. Многе међународне препоруке, укључујући и оне које долазе из Евростата, указују на потребу да се поред дохотка за сагледавање животног стандарда користи већи број мера, као на пример потрошња (Eurostat, 2013, 9). То је и у складу са препорукама Стиглиц, Сен, Фитуси комисије (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, 12-13).
- И сама Европска комисија је наручила истраживање о опцијама за мерење

апсолутног сиромаштва, препознајући разлоге који указују на потребу за сагледавањем угрожености и у оквиру овог концепта (Bradshaw & Mayhew, 2010).

2. Једна од могућих алтернатива је да се за сагледавање размера сиромаштва изабере стопа ризика сиромаштва, али она из више разлога није добар, а поготово не довољан показатељ за прилике у Србији. Сумирајући навођења из дела анализе у одељку о релативном сиромаштву, могуће је указати на следеће:

- Стопа ризика од сиромаштва не мери сиромаштво, већ низак доходак. Тако се за стопу ризика сиромаштва у речнику Евростата наводи да **„овај индикатор не мери сиромаштво или богатство већ низак доходак** у поређењу са другим становницима дате земље, **што не имплицира нужно низак животни стандард”**. Дакле, стопа ризика сиромаштва има своју аналитичку вредност, али **она није показатељ сиромаштва**.
- За прилике у Србији неадекватност овог показатеља је свакако делимично и резултат мерења по доходу. У истраживању за Европску комисију о опцијама за мерење апсолутног (екстремног) сиромаштва тврди се да су и у развијеним земљама **„подаци о доходу”³³ мање-више непоуздани и потцењени, или се прикривају или се на њих заборави”** (Bradshaw & Mayhew, 2010, 10).
- Додатно, доходак није адекватан показатељ у земљама у којима су **исплате плата, пензија и других социјалних давања нередовне, сезонски приходи и удео натуралне потрошње високи, а сива економија раширена** (World Bank, 2000, 367-368). Сагледавање по доходу не може добро да „ухвати” ни дознаке из иностранства, позајмице или потрошњу по основу раније штедње (Bradshaw & Mayhew, 2010, 6) (Boarini & Mira d’Ercole, 2006, 10).
- Иако сви ови елементи у Србији нису више присутни у мери у којој су били када се 2001. године доносила одлука да ли животни стандард треба да се сагледава по доходу или по потрошњи (Матковић, 2007, 17), сасвим је сигурно да нису постали ни неважни. Према подацима Анкете о потрошњи домаћинстава последњих година удео натуралне у укупној потрошњи два најсиромашнија децила износи приближно 12%, па и преко тога. Такође, према подацима Светске банке по уделу дознака у БДП-у Србија међу европским земљама дели друго и треће место са Босном и Херцеговином, а после Молдавије³⁴. И удео сиве економије је висок, око 30% БДП-а, а удео неформалне у укупној запослености се последњих година кретао између 17% и 20% (Фонд за развој економске науке, 2013, 19, 106). У оваквим условима вероватноћа да ће испитаници да „потцене, прикрију или забораве део дохода” већа је него у другим срединама.
- Коришћење индикатора ризика сиромаштва за **поређења између појединих региона или урбаних и осталих подручја** у Србији може да доведе до истих проблема који настају када се пореде развијеније и неразвијеније земље. Наиме, могуће је да угроженост по том основу буде већа у развијенијим и урбаним деловима Србије уколико је у њима неравномернија дистрибуција дохода. Ово не представља проблем ако се стопа ризика сиромаштва не сматра показатељем сиромаштва, већ ниског дохода у односу на непосредно окружење. Додатно, по методологији Евростата у **доходак се не урачунава приход од производње за сопствене потребе**, што за поређења у Србији може да створи веома

³³ Осим у нордијским земљама у којима постоје регистри дохода.

³⁴ Migration and Remittances Factbook 2011
<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Top10.pdf>

велике проблеме и доведе до вештачких разлика у животном стандарду и сиромаштву.

- **Чињеница да ризик сиромаштва не одражава на адекватан начин стање у новим земљама чланицама** (Guio & Maquet, 2007, 196) представљала је аргумент за увођење индикатора материјалне депривације и AROPE индикатора (стопе ризика од сиромаштва или социјалне искључености). Ако ризик сиромаштва не одражава стање у новим земљама чланицама ЕУ, готово је сигурно да не одражава адекватно ни угроженост у Србији.

3. Алтернативно, за процену размера и профила сиромаштва могу да се користе и индикатори материјалне депривације. Међутим, ни ови индикатори не могу да замене показатеље апсолутног сиромаштва по методи базичних потреба.

- **Индикатори материјалне депривације показују ниво депривације по европским стандардима.** Индикатори су иницијално конструисани 2009. године на бази експертске анализе, а касније је њихова валидност потврђена кроз анкету Евробарометра о перцепцији сиромаштва и социјалне искључености (Guio, 2009, 4). Као што нема никаквог смисла да се у Србији користи међународни стандард „1 долар дневно“, по коме нико није угрожен, тако је и питање у којој мери је одговарајуће сагледавање размера сиромаштва по европским стандардима на основу европске перцепције појма оскудице. У Бугарској је према показатељу материјалне депривације угрожено преко 60% становника, у Румунији близу 50%, а у Србији, Мађарској и Летонији преко 40%. Наравно, угроженост је нижа када се анализира према индикатору изразите материјалне депривације, али је и даље врло висока. Не спореди аналитичку вредност ових индикатора, посебно у погледу могућности да се пореди разлика у животном стандарду између појединих земаља Европске уније, они нису адекватни као једини показатељи сиромаштва за мање развијене земље.
- **Додатно, ови индикатори подразумевају елемент субјективности,** па се тако може очекивати да најугроженији због нелагодности или ниских аспирација потцењују ниво своје депривације (Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 13). С друге стране, иако испитаници треба да се изјасне да ли могу да приуште поједине ставке, у реалности одрични одговори могу да буду и резултат чињенице да те ставке нису приоритет у кућном буџету и да их испитаници не желе (Bradshaw & Mayhew, 2010, 10). Због елемента субјективности нагле промене у дохотку не морају у кратком року да се одразе на материјалну депривацију.
- Такође треба имати у виду да су **индикатори материјалне депривације још увек у процесу изградње** и да се очекује да у 2015. години дође до њихове ревизије због малог броја ставки и недовољне робусности (поузданости) појединих ставки. Чак и када би индикатори материјалне депривације били идеални за земљу као што је Србија, требало би сачекати да се њихов садржај стабилизује пре него што би евентуално били прихваћени као „једини“ или најзначајнији показатељи сиромаштва.

Сагледавање промена - праћење кретања сиромаштва током времена

- Сагледавање промена и праћење динамике кретања сиромаштва је по много чему важније од сагледавања самог броја сиромашних, односно одлуке где треба да се повуче линија сиромаштва (Ravallion, 1992, 1-4). **По методу процене базичних потреба подаци о сиромаштеу се на основу Анкете о потрошњи домаћинстава у Србији као упоредиви прате од 2006. године, и то по сличној методологији која се користила**

још у социјалистичким временима бивше Југославије. Континуитет, независно од других аргумената, даје одређену предност овом начину мерења или барем говори у прилог даљем праћењу сиромаштва и по овој методологији.

- **Стопа ризика сиромаштва се није показала као идеалан индикатор за праћење промена угрожености.** Као што је указано у делу о релативном сиромаштву, могуће је да у условима кризе најпре дође до смањења прихода од рада, што утиче на дистрибуцију дохотка и на медијану и доводи до снижења прага сиромаштва. У оваквим условима појединци који су се налазили непосредно испод прага могу да га прескоче, упркос томе што се њихова реална ситуација заправо погоршала (Eurostat, 2013, 7). Тако може да се догоди да се ризик сиромаштва смањи на почетку кризе, што се у нашим условима и догодило. Према подацима *Анкете о потрошњи становништва*, стопа ризика сиромаштва по доходу 2009. године се смањила за 0,2 процентна поена (Република Србија, 2010, 87).
- **Иако поједини индикатори материјалне депривације могу да буду добар показатељ дуготрајног сиромаштва, због субјективне компоненте (преференције, животне навике) коју неминовно садрже питање је у којој мери се они мењају у краћем временском року.** Перцепције се не мењају тако брзо, ни оне које се тичу потреба, ни оне које се односе на процену шта појединац може себи да приушти. Стога ови индикатори нису идеални за праћење динамике промена сиромаштва. С друге стране, када је доходак на силазној путањи, субјективне компоненте могу да утичу на то да се индикатори материјалне депривације натпропорционално погоршају.

Формулисање и евалуација политике

Сви до сада изнети аргументи потврђују истовремено да је и са аспекта формулисања политика за смањење сиромаштва неопходно да се угроженост сагледава у оквиру концепта апсолутног сиромаштва. „Апсолутно сиромаштво вероватно може да буде елиминисано уз помоћ економског раста... Исходи у оквиру концепта релативног сиромаштва више зависе од промена дистрибуције дохотка” (Ravallion, 2010, 3). Ако стопа ризика сиромаштва није показатељ сиромаштва, као што указује и речник Евростата, већ указује на потенцијалну угроженост појединаца који имају нижи доходак него један број њихових сународника, она не може да буде одговарајући показатељ за формулисање и евалуације **политика за смањење сиромаштва**. Овим се не негира значај смањења неједнакости и политика које могу евентуално да буду формулисане ради испуњења тог циља.

Када су у питању индикатори материјалне депривације (формулисани за европске прилике), имајући у виду велики део популације који се у Србији сматра угроженим по овом критеријуму питање је у којој мери и они могу да буду адекватни за формулисање и евалуацију практичних политика.

ЗАКЉУЧЦИ

Иако спроведено истраживање није довољно свеобухватно да би се на сва питања добили потпуни одговори, оно пружа недвосмислено основ за поједине закључке.

1. Апсолутно сиромаштво по потрошњи у Србији је и даље високо и **све док постоји** овај, за европске прилике екстреман, вид угрожености оно треба да се прати и даље као један од најважнијих индикатора сиромаштва.
2. Посебно треба истаћи и да је овај индикатор **званично одређен као национално специфичан показатељ** финансијског сиромаштва у Србији (Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Републички завод за статистику, 2010, 19).
3. Дефинисање и праћење апсолутног сиромаштва важно је и са аспекта **формулисања и евалуације политика за смањење сиромаштва**, и то приоритетно оних које треба да утичу на смањење угрожености у смислу немогућности да се задовоље минималне потребе.
4. Сагледавање сиромаштва и животног стандарда у Србији **по потрошњи** је и даље изузетно значајно, имајући у виду пре свега размере производње за сопствене потребе, раширеност сиве економије и значај дознака из иностранства за преживљавање, које сагледавања по дохотку теже валоризују. На то упућују и многе међународне препоруке.
5. Нема оправдања за престанак коришћења *Анкете о потрошњи домаћинства* у сврху сагледавања животног стандарда, јер је она и према дефиницији Евростата важна за сагледавање животног стандарда у Европској унији³⁵.
6. Овом приликом се није улазило у многа питања која се тичу потребе унапређења *Анкете о потрошњи домаћинства* у Србији. Сасвим је сигурно да би квалитету података у најмању руку допринело повећање узорка, али и повремено укључивање посебних модула ради сагледавања потрошње специфично угрожених група, попут Рома у неформалним насељима или корисника новчане социјалне помоћи.
7. Посебно је и питање да ли би било важно да се спроведе и трећи талас³⁶ *Анкете о животном стандарду* (АЖС) која би на **већем узорку** од АПД-а могла додатно да продуби увид у проблеме сиромаштва и да одговори на нека питања за која *Анкета о потрошњи домаћинства* не може да обезбеди одговоре. Сасвим је сигурно да би поред детаљнијих података о потрошњи и прецизније слике о сиромаштву, а **захваљујућим посебним модулима о здрављу, образовању и радном статусу**, АЖС пружила и друге драгоцене информације – колико је потрошња сиромашних оптерећена приватним расходима за здравство или образовање, какав је статус најугроженијих на тржишту рада и сл. Без оваквих података мало тога може да се закључи о непосредним **узроцима** сиромаштва у Србији. Посебно би било корисно да се процени и колики су укупни приватни расходи за образовање и здравство, који још увек не могу да се добију из других извора.

³⁵[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Household_budget_survey_\(HBS\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Household_budget_survey_(HBS))

³⁶ Први талас спроведен је 2002. и 2003. године, а други 2007. године.

На крају је важно посебно истаћи да претходна аргументација не подразумева залагање за одбацивање или модификацију европских индикатора, као што су ризик сиромаштва или материјална депривација. Међутим, изузетно је значајно да се до краја разуме њихово значење, али и њихова ограничења за сагледавање услова живота у Србији.

Осим тога, праћење већег броја показатеља угрожености је важно и све више добија на значају. Тако, на пример, Стиглиц, Сен, Фитуси комисија указује да су за сагледавање животног стандарда круцијални и доходак и потрошња, али да на крају ни они нису довољни ако недостају информације о имовини (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, п. 13). И у оквиру пројекта за процену опција о мерењу апсолутног сиромаштва у Европској унији се указује да је за сагледавање сржи проблема сиромаштва неопходно више мера, а посебно треба имати у виду да се у том оквиру враћа и идеја о буџетском стандарду за праћење најтежих облика угрожености (Bradshaw & Mayhew, 2010, 11; 53-59).

Свакако треба имати у виду и да су у Србији тренутно саопштени тек први резултати **Анкете о приходима и условима живота (SILC)**. У месецима који следе предстоји потпунија анализа богате грађе, а отварају се и могућности за упоређивање сиромаштва и угрожености на основу више индикатора, али и на основу више извора и по доходу и по потрошњи. Ова истраживања, заједно са сталним европским напорима на пољу унапређења индикатора, сигурно ће створити нове идеје и могућности за мерење сиромаштва. Дотле, а поготову док више од пола милиона становника Србије није у стању да задовољи најосновније потребе, важно је да се прати национално специфичан индикатор - апсолутно сиромаштво по потрошњи.

ЛИТЕРАТУРА

- Adelman, L., Middleton, S., & Ashworth, K. (2003). *Britain's Poorest Children: severe and persistent poverty and social exclusion*. London: Save the Children.
- Atkinson, A. B. (1995). *Incomes and the Welfare State: Essays on Britain and Europe*. Cambridge New York: Cambridge University Press.
- Atkinson, A. B., & Bourguignon, F. (1999). Poverty and Inclusion from a World Perspective. *ABCDE Europe Conference*. Paris.
- Atkinson, A. B. (2000). A European Social Agenda: Poverty Benchmarking and Social Transfers. *EUROMOD Working Paper* (No. EM3/00).
- Atkinson, A. B., Cantillon, B., Marlier, E., & Nolan, B. (2002). *Social Indicators The EU and Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bahle, T., Hubl, V., & Pfeifer, M. (2011). *The Last Safety Net: A Handbook of Minimum Income Protection in Europe*. Bristol: The Policy Press.
- Barr, N. (2012). *Economics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Bertrand, M., & Mullainathan, S. (2001). Do People Mean What They Say? Implications for Subjective Survey Data. *American Economic Review, Papers and Proceedings* (91(2):), 67-72.
- Boarini, R., & Mira d'Ercole, M. (2006). Measures of Material Deprivation in OECD Countries. *OECD SOCIAL, EMPLOYMENT AND MIGRATION WORKING PAPERS*.
- Boarini, R., Johansson, A., & Mira d'Ercole, M. (2006). Alternative Measures of Well-Being. *OECD SOCIAL, EMPLOYMENT AND MIGRATION WORKING PAPERS* (33).
- Böhnke, P., & Delhey, J. (1999). *Poverty in a multidimensional perspective. Great Britain and Germany*.
- Bradshaw, J., & Mayhew, E. (2010). *The Measurement of Extreme Poverty in the European Union*. European Union.
- Braithwaite, J., & Mont, D. (2008). Инвалидност и сиромаштво: Студија Светске банке о истраживању сиромаштва и његовим последицама. *Working Paper, Social Protection and Labor* (0805).
- Brewer, M., & O'Dea, C. (2012, March). Measuring Living Standards with Income and Consumption: Evidence from the UK. *Institute for Social & Economic Research Working Paper Series* (2012-05).
- Council of European Union. (2004). *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussels.
- European Anti Poverty Network. (2010). Adequacy of Minimum Income in the EU. *Eapn explainer* (2).
- European Commission. (2009). *Portfolio of indicators for the monitoring of the European Strategy for Social Protection and Social Inclusion – 2009 update*.
- Eurostat. (2013). Statistical matching of EU-SILC and the Household Budget Survey to compare poverty estimates using income, expenditures and material deprivation. *Eurostat Methodologies and Working papers*.
- Eurostat. (2013). The measurement of poverty and social inclusion in the EU:

achievements and further improvements. *The way forward in poverty measurement*. Geneva: United Nations Economic Commission For Europe.

Fusco, A., Guio, A.-C., & Marlier, E. (2010). Characterising the Income Poor and the Materially Deprived in European Countries. In B. A. Atkinson, & E. Marlier, *Income and Living Conditions in Europe* (pp. 133-155). Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Fisher, G. M. (1992). The Development and History of the Poverty Tresholds. *Social Security Bulletin*, 55 (4), 3-14.

Фонд за развој економске науке. (2013). *Сива економија у Србији: нови налази и препоруке за реформе*.

Frazer, H., & Marlier, E. (2009). *Minimum Income Schemes across EU Member States*. European Commission.

Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.

Garroway, C., & de Laiglesia, J. R. (2012). On the Relevance of Relative Poverty for Developing Countries. *OECD DEVELOPMENT CENTRE Working Paper No. 314*.

Gordon, D. (2006). The Concept and Measurement of Poverty. In C. G. Pantazis, *Poverty and Social Exclusion in Britain* (pp. 29-69). Bristol: The Policy Press.

Gordon, D., & Nandy, S. (2012). Measuring child poverty and deprivation. In A. Minujin, & S. (Nandy, *GLOBAL CHILD POVERTY AND WELL-BEING Measurement, concepts, policy and action* (pp. 57-102). Bristol: The Policy Press.

Gordon, M. S. (1988). *Social Security Policies in Industrial Countries: A Comparative Analysis*. New York: Cambridge University Press.

Guio, A.C., & Maquet, E. I. (2007). Material deprivation and poor housing – What can be learned from the EU-SILC 2004 data? – How can EU-SILC be improved in this matter? . *Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges Proceedings of the EU-SILC conference (Helsinki, 6-8 November 2006)* . Helsinki: European Communities.

Guio, A.C. (2009). *What can be learned from deprivation indicators in Europe* . Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Guio, A.C., Gordon, D., & Marlier, E. (2012). *Measuring material deprivation in the EU - Indicators for the whole population and child-specific indicators*. Luxembourg: Publications Office of the European Union .

Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A., van Praag, B. (1977). The Poverty Line: Concept and Measurement *The Journal of Human Resources*, Vol. 12, No. 4. pp. 503-520.

Hanson, A. (1997). How Poverty Lost Its Meaning. *Cato Journal*, 17 (2), 189-209.

Hirsch, D. (2013). *A Minimum Income Standard for the UK in 2013*. Joseph Rowntree Foundation .

Крстић, Г. (2008). Профил сиромаштва у Србији у периоду 2002-2007. У: Д.

Вукмировић, & Р. С. (eds), *Студија о животном стандарду: Србија 2002-2007* (пп. 9-29). Републички завод за статистику Србије.

Lokshin, M., Umapathi, N., & Paternostro, S. (2006). Robustness of Subjective Welfare Analysis in a Poor Developing Country: Madagascar 2001, *Journal of Development Studies* 42(4): 559-591. *Journal of Development Studies* (42(4)), pp. 559-591.

Матковић, Г. (2007). Анкета о животном стандарду у Србији, процес настанка, коришћење резултата, У: Д. Бјелоглав, Х. Давид, Г. Крстић, & Г. Матковић, *LSMS*

- Project 2002-2003: Life in Serbia through Survey Data*. Belgrade: Strategic Marketing.
- Мијатовић, Б. (2009). Увод: Сиромаштво и просперитет. У: Б. Беговић, Г. Матковић, Б. Мијатовић, & Д. Поповић, *Од сиромаштва ка просперитету: Тржишна решења за привредни раст* (пп. 11-31). Београд: Службени гласник и ЦЛДС.
- MISSOC secretariat. (2011). *MISSOC Analysis 2011: Guaranteed Minimum Resources*. For the European Commission DG Employment, Social Affairs & Inclusion.
- NIBUD. (2009). *Handbook on Reference Budget*. National Institute for Budget Information of the Netherlands.
- Nelson, K. (2013). Social Assistance and EU Poverty Thresholds 1990-2008. Are European Welfare Systems Providing Just and Fair Protection Against Low Income? *European Sociological Review* 29(2)., 386-401.
- Nolan, B., & Whelan, C. T. (2010). Using non-monetary deprivation indicators to analyse poverty and social exclusion: Lessons from Europe? *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 29 (No 2), 305-325.
- Oases, J. V. (2010). Using Reference Budgets for Drawing up the Requirements of a Minimum Income Scheme and Assessing Adequacy. *Synthesis Report Peer Review in Social Protection and Social Inclusion*. Namur: European Commission.
- OECD. (2013). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being*. OECD Publishing.
- Orshansky, M. (1965). Counting the Poor: Another Look at the Poverty Profile. *Social Security Bulletin*, 28 (1), 3-29.
- Pemberton, S., Gordon, D., & Nandy, S. (2012). Child rights, child survival and child poverty: the debate . In A. Minujin, & S. Nandy, *Global Child Poverty and Well-Being Measurement, concepts, policy and action* (pp. 19-38). Bristol: The Policy Press.
- Pettersson, H. (2005). Survey Design and Sample Design in Household Budget Surveys. In D. o. Division, *Household Sample Surveys in Developing and Transition Countries* (Vol. Series F No. 96, pp. 11-35). New York: United Nations.
- Pogge, T. (2008). A consistent measure of real poverty: A reply to Ravallion . *International Poverty Centre* (No 54), p. One pager.
- Pradhan, M., & Ravallion, M. (2000). Measuring Poverty using Qualitative Perceptions of Consumption Adequacy. *Review of Economics and Statistics* (82), pp. 462–71.
- Ravallion, M. (1992). Poverty comparisons: a guide to concepts and methods. Living standards measurement study (LSMS) working paper; no. LSM 88. Washington, DC: The World Bank. *Living standards measurement study (LSMS) working paper* (no. LSM 88).
- Ravallion, M. (2008). Poverty Lines. In L. Blume, & S. (Durlauf, *The New Palgrave Dictionary of Economics* (2nd edition ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Ravallion, M. (2010, April). Poverty Lines across the World. *Policy Research Working Papers* (5284).
- Ravallion, M. (2011). Poor, or Just Feeling Poor? On Using Subjective Data in Measuring Poverty. *Policy Research Working Paper Series* (5968).
- Ravallion, M. (2013). The Idea of Antipoverty Policy. *NBER Working Paper Series* (Working Paper 19210).
- Ravallion, M., Chen, S., & Sangruala, P. (2008). A Dollar a Day revisited. *The World Bank Economic Review*, 23 (2), pp. 163–184.
- Република Србија. (2010). *Први национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији*. Београд: Влада Републике Србије.
- Републички завод за статистику. (2008). *Студија о животном стандарду : Србија*

- 2002-2007. Београд: Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику. (2011). Сиромаштво у Републици Србији, 2008-2010. *Саопштење*.
- Републички завод за статистику. (2013). Анкета о потрошњи домаћинстава 2012. *Билтен* (572).
- Републички завод за статистику. (2013, децембар). Сиромаштво и социјална неједнакост у Републици Србији. *Саопштење* .
- Rowntree, S. (1902). *Poverty: A Study of Town Life* (Third edition ed.). London: Macmillan .
- Sen, A. (1983). Poor relatively speaking. *Oxford Economic Papers* (35), 153-169.
- Sen, A. (2000). Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny. *Social Development Papers* (1).
- Sen, A. (1998). The Living Standard. In D. Crocker, & L. T. (eds), *Ethics of Consumption* (pp. 293-311). New York: Rowman & Littlefield.
- Sen, A. (1985). The Standard of Living. *THE TANNER LECTURES ON HUMAN VALUES*, 3-51.
- Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J.P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Републички завод за статистику. (2010). *Праћење социјалне укључености у Србији*. Београд: Влада Републике Србије.
- Townsend, P. (2006, December). What is Poverty? An historical perspective. *Poverty In Focus* , pp. 5-7.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Lane and Penguin Books.
- UN. (1995). *The Copenhagen Declaration and Programme of Action: World Summit for Social Development*. New York.
- Vandenbroucke, F., Cantillon, B., Van Mechelen, N., Goedemé, T. and Van Lancker, A. (2012). *The EU and Minimum Income Protection: clarifying the policy conundrum*. forthcoming in: Ive Marx and Kenneth Nelson, *Minimum Income Protection in Flux*, Palgrave MacMillan.
- Van Praag, B., & Carbonell, A. F.-i. (2005). A Multi-dimensional Approach to Subjective Poverty. *The Measurement of Multidimensional Poverty, Theory and Evidence*. Brasilia: The International Poverty Centre (UNDP) .
- Walker, R. (2011). The Setting of National Poverty Targets. *Synthesis Report Peer Review in Social Protection and Social Inclusion*. Dublin: European Commission Employment, Social Affairs and Inclusion.
- World Bank. (1980). *World Development Report*. Washington, D.C.: The World Bank.
- World Bank. (1990). *World Development Report*. New York: Oxford University Press.
- World Bank. (2000). *Making Transition Work for Everyone – Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*. Washington DC.
- World Bank. (2001). *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty* . New York: Oxford University Press.
- World Bank. (2013). *Review of Key Design Parameters and Legislation for Social Assistance Programs in Latvia -Latvia GMI Program: Main Design Characteristics and Comparison with Minimum Income Schemes in Other EU Member States*. Washington,

DC.